

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ VE HÂLİDİLİĞİN BİNGÖL VE ÇEVRESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

(ULUSAL SEMPOZYUM)
04-05 MAYIS 2017 BİNGÖL

ESER ADI : MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ VE HÂLİDİLİĞİN
BİNGÖL VE ÇEVRESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

DÜZENLEYEN : BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

EDİTÖR : Prof.Dr. Orhan BAŞARAN

DİZGİ/KAPAK : Şemal Medya Tasarım Ofisi

BASIM YERİ : Sadık Daşdöğen–Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok No: 215–216, Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 613 12 11

BASKI : 1. Baskı: Aralık 2017

ISBN : 978-605-65457-5-7

© 2017 Bingöl Üniversitesi Rektörlüğü

Bu eserin tüm yayın hakları Bingöl Üniversitesi Rektörlüğüne aittir. Kurumun yazılı izni olmaksızın, tamamen ya da kısmen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz.

Bu kitapta yer alan yazıların dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

MEVLÂNÂ HÂLİD'İN MEKTÛBÂT'INDA KELÂMÎ UNSURLAR

Erkan BAYSAL*

Giriş

Hâlid el-Bağdâdî, İslam dünyası'nın bir bütün olarak çökmeye yüz tuttuğu, Osmanlı'nın her cephede toprak kaybetmeye başladığı, modern Batı düşüncesinin her yere hâkim olmaya başladığı bir dönemde yaşamış büyük ilim, düşünce ve tasavvuf adamıdır. Onun tesis ettiği Hâlidîyye hareketi, yetiştirdiği mutasavvıflar ve kendisine intisap eden âlimler, İslam coğrafyasının farklı yerlerinde tasavvuf geleneğini sürdürmek ve dünyevileşmeye set çekmede oldukça etkin olmuşlardır.¹ Aynı zamanda Hâlidî mutasavvıflar, özellikle merkezi idarenin zayıfladığı veya siyasi sorunların yaşandığı bölgelerde toplumsal düzeni sağlamada oldukça etkin bir rol oynamışlardır. Bu yönüyle Hâlidîlik, siyasi ve sosyolojik açılardan da son derece önemli bir harekettir.² Hâlid el-Bağdâdî'nin yukarıda dile getirdiğimiz başarısının altında onun ilmî ve tasavvufî şahsiyeti yatmaktadır. O, sadece bir mutasavvıf değil aynı zamanda şair, mütekellim ve fakihtir.

Bu çalışmayı yaparken temel başvuru kaynağımız Hâlid el-Bağdâdî'nin hayatı boyunca farklı yerlere ve farklı şahıslara gönderdiği mektuplarından oluşan ve Muhammed Ali Karadâğî'nin editörlüğünde bir araya getirilen "Mektûbâtü's-Şeyh el-müceddidî Mevlânâ Hâlid" isimli eserdir.³ Bu eserden önce yine Hâlid el-Bağdâdî'nin risale ile mektuplarından oluşan ve Muhammed Es'ad Sâhipzade

* Arş.Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (ebaysal@bingol.edu.tr).

1 Bk. Süleyman Uludağ, "Hâlidîyye(Anadolu'da Hâlidîlik)", *DİA*, XV, 296, 299; Hamid Algar, "Hâlidîyye", *DİA*, XV, s. 296-299; Ebû'l-Hasen en'nevî, *Mâzâ hasire'l-'âlemü bi-inhitati'l-Müslimîn, Mektebetü'l-îmân*, Kahire, b.t.y. s. 207.

2 Bk. Svante E. Cornell & M. K. Kaya, "The Naqshbandi-KHâlidî Order and Political Islam in Turkey", *Hudson Institute*, www.hudson.org/research/11601-the-naqshbandi-kHâlidî-order-and-political-islam-in-turkey, (28. 04. 2017).

3 Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, *Mektûbât eş-Şeyh el-Müceddidî Mevlânâ Hâlid en-nekşebendî el-Bağdâdî eş-Şehzûrî*, ed. Muhammed Ali Karadâğî, Hâşimi Yayınevi, İstanbul 2015.

(ö.1929) tarafından derlenen “Mektûbâtü Hadret-i Mevlânâ Hâlid el-müsemma büğyetü'l-vacid”⁴ eseri bulunmaktadır. Hâlid el-Bağdâdî'nin yeni basılan Mektûbât'ında bulunan birçok mektup daha önce basılan Mektûbat'ında bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmamızda Ali Karadağî'nin editörlüğünde derlenen yeni Mektûbâtı esas aldık.

Hâlid el-Bağdâdî'nin Farsça ve Arapça mektuplarını yayına hazırlayan muhakkik, söz konusu mektupların onun hayatı ve irşat hareketini ortaya koymada önemli bir kaynak olduğunu belirtmektedir.⁵ Bununla birlikte kanaatimizce söz konusu mektuplar, bir bütün olarak onun düşünce dünyasını ortaya koyma hususunda da son derece önemlidir. Farklı zamanlarda, farklı şahıslara ve farklı bölgelere gönderdiği mektupları, daha çok tebliğ ve irşatla ilgili olsa da kelim, fıkıh ve nazârî tasavvufa da değinmektedir. Mektup olması hasebiyle bu konulara doğal olarak uzun uzadıya ve detaylı bir şekilde değil ana hatları veya belli münasebetlerle temas etmektedir.

Konuya girmeden önce iki önemli hususu belirtmekte fayda bulunmaktadır: Birincisi; kelâmî unsurlardan kastımız, doğrudan ulûhiyet, nübüvvet, ahiret, Allah-âlem ilişkisi ile kelâmı yakından ilgilendiren keşif ve keramet gibi konulardır. Bu amaçla Hâlid el-Bağdâdî'nin farklı zamanlarda, farklı şahıslara ve farklı yerlere gönderdiği mektuplarından oluşan Mektûbât isimli eserindeki kelâmî unsurları derlemeye çalışacağız. Kelama dolaylı olarak konu olabilecek bütün detay bilgileri toplama iddiasında değiliz. Hâlid el-Bağdâdî'nin beş yüzü aşkın mektubundaki kelâmı yakından veya uzaktan ilgilendiren bütün malzemeleri derleyip değerlendirmek bir tebliğin sınırını aşmaktadır. Böyle bir araştırma, daha geniş çalışmaları gerektirmektedir. Bununla birlikte Hâlid el-Bağdâdî'nin, Allah'ın zat ve sıfatları, nübüvvet, ahiret, Allah-âlem ilişkisi ve keşif gibi konulardaki yaklaşımını ana hatları ile ortaya koyabileceğimizi düşünmekteyiz. İkincisi; çalışmamız Hâlid el-Bağdâdî'nin Mektûbât isimli eseri ile sınırlı olacaktır. Diğer eserlerinde ortaya koyduğu görüşlerin, burada ele aldığı veya işaret ettiği bilgilerle uyumlu olup olmadığı çalışmamızın dışındadır. Bilindiği gibi Hâlid el-Bağdâdî'nin irşat ve tebliğ amaçlı gönderdiği mektupları dışında bağımsız eser, haşiye, şerh ve risaleleri de bulunmaktadır.⁶ Ancak bununla birlikte, Hâlid el-Bağdâdî'nin mektuplarında öne çıkan düşüncelerin onun nihâî yaklaşımı olduğu söylemek pekâlâ mümkündür. Çünkü mektuplarında dikkat çeken en önemli husus, içerdiği bilgilerin genel olarak tutarlıdır.

4 Muhammed Es'ad Sahipzâde, *Mektûbâtü Hadret-i Mevlânâ Hâlid el-müsemma Büğyetü'l-vacid*, thk. Muhammed Hâdi el-Mardîni, Dârü'l-kütübü'l-‘ilmiyye, Beyrut 2012.

5 Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, *Mektûbât eş-şeyh el-müceddidü Mevlânâ Hâlid en-nekşebendî el-Bağdâdî eş-Şehrezûrî*, ed. Muhammed Ali Karadağî, Hâşimi Yayınevi, İstanbul 2015. Arapça, s. 15.

6 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 64, 65.

Farklı zamanlarda ortaya çıkan, farklı şahıslara gönderdiği ve farklı konuları içeren mektuplarında tutarsızlık yok denecek kadar azdır. Bu nedenle Hâlid el-Bağdâdî'nin Mektûbât'ından yola çıkarak onun bazı konular hakkındaki düşüncesini tam olmasa da ortaya koymak mümkündür. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Hâlid el-Bağdâdî'nin yüzlerce mektubundaki tutarlılık, onun aynı zamanda kelam ve tasavvufa ilişkin konularda sistematik bir düşünceye sahip olduğunu ve bu konuları gayet iyi bildiğini de ortaya koymaktadır. Çünkü yazı türleri arasında en rahat davranılan ve söz sarf edilen alanlardan biri mektuptur. Akademik veya diğer yazı türlerinde olduğu gibi mektuplarda tutarlılık pek fazla aranmaz. Çünkü mektup, farklı zaman, zemin ve münasebetlerle ortaya çıkabilen bir yazı türüdür. İşte Hâlid el-Bağdâdî'nin oldukça farklı münasebetlerle yazdığı mektuplarında çelişkinin yok denecek kadar az olması, onun tasavvuf kimliği ile birlikte ilmî kimliğini de ortaya koymada önemlidir.

A. MEBÂDÎ/ÖNCÜLLER

Kelam ilminin mebâdî/öncüller ve mesâil/ana konuları bulunmaktadır.⁷ Allah'ın zat ve sıfatları, nübüvvet ve ahiret gibi kelamın mesâili genel olarak değişmemekle beraber, bunlara hizmet eden konular ve metodoloji ise zaman ve zemine bağlı olarak değişmektedir.

Kelamın mebâdîsinden sayılan varlık, bilgi ve onlara ilişkin bilgiler, müteahhir kelamın en önemli konuları arasında yer almıştır. Kelamın ana konuları ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret, varlık ve bilgi ekseninde temellendirilmiştir. Bu nedenle varlık ile bilgiye ilişkin bilgiler ve onların temellendirilmesi felsefi kelam döneminin en bariz konusu haline gelmiştir. Müstakil bir kelam eseri olmaması hasebiyle Mektûbât'ta varlık ve bilgi gibi kelamın öncülleri konusunda teorik bilgiler çok fazla bulunmamaktadır. Bununla birlikte yer yer bu konulara değinilmiştir. Burada bilgi ve ona ilişkin bazı hususlara değineceğiz. Varlıkla ilgili bilgilerin bir kısmını ise Allah-âlem ilişkisi tartışmasında işaret edeceğiz.

Metafizik konusunda verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Hâlid el-Bağdâdî, idrak edilmesi ve anlaşılması açısından fizik âlem ile metafizik âlemi birbirinden ayırmaktadır. Fizik âleme ait unsurlar, akıl tarafından idrak edilemediği halde metafizik âleme ait unsurlar akıl tarafından tam olarak idrak edilemez. Çünkü metafizik, Yüce Allah'ın zat ve sıfatları ile ilgilenmektedir. Bu konuların akıl üstü olduğu ve aklın onlarla ilgili önermelere⁸ sahip olmadığı açıktır. Ancak bu durum ona göre ilâhîyatçı filozofların metafizik konularda

7 İcî, Abdurrahman Adudu'dîn, *Şerhü'l-mevâkıf*, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 60.

8 Hâlid el-Bağdâdî, orijinal metinde "mesâil" kavramını kullanmaktadır. Mesâil, sözlükte mesele/konular demektir. Burada konu münasebeti ile "önerme" kavramını kullandı. Çünkü anladığımız kadarıyla onun mesail kavramından temel amacı, metafizik âleme konu olabilecek önermelerdir.

isabet etmelerine de engel değildir.⁹ Bu nedenle Hâlid el-Bağdâdî, Yüce Allah'ın zat ve sıfatlarını, mebde ve mead, nübüvvet ve risâlet gibi metafizik olan itikadi konularının vahye dayalı öğrenilmesini istemektedir. Bu konuda sadece akli değil, epistemolojik bir kaynak olarak kabul ettiği keşif de uygun görülmektedir. Ona göre bu hususlar, sûfî meşrebi karıştırılmadan salt vahye uygun öğrenilmesi gerekir.¹⁰ Bunun doğal bir sonucu akide, fırka-i nâciye olan Ehl-i Sünnet'in inancına göre tashih edilmelidir.¹¹

Bilgi kaynakları kelimada genel olarak akıl, haber-i sadık ve his olarak kabul edilmektedir. Bu kaynakların sıralanması, detayları, şartları ve konumu hakkında kelâmî ekoller arasında bazı tartışmalar bulunsa da onların bilgi kaynakları oldukları hususunda ciddi bir ihtilaf söz konusu değildir. Kelamcılar, hemen hemen bütün naklî ve akîlî argümanları akıl, his ve haber-i sadık ekseninde temellendirmeye çalışmışlardır.

Hâlid el-Bağdâdî, bilgi kaynakları konusunda hem kelamcı hem mutasavvıf kimliği ile ön plana çıkmaktadır. Bilginin tanımı, mahiyeti ve kısımlarına ilişkin Mektûbât'ta detay bilgiler pek bulunmamakla beraber Sünnî tasavvuf ile İsmâilliye'nin epistemolojik bir kaynak olarak kabul ettikleri keşif ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Hâlid el-Bağdâdî, birçok konuda ayet ve hadislerle birlikte veya onlardan bağımsız *sahih keşif* ile *sarih vicdandan* bahsetmekte ve keşif ehlinin ittifakından söz etmektedir.¹² Elbette bu durum, onun epistemolojik bir kaynak olarak akıl veya hissi reddettiği anlamına gelmemektedir. Ancak akıl yerine keşif ve vicdana vurgu yapmakla tasavvuf kimliğini daha fazla ön plana çıkardığı görülmektedir.

Hâlid el-Bağdâdî, birçok yerde keşif ile birlikte vicdanı da zikretmektedir. Bazı yerlerde keşif, *sahih* vasfı ile nitelendirdiği gibi vicdanı da *sarih/açık* vasfı ile nitelendirmektedir.¹³ Keşif ve vicdanı bu şekilde nitelemesi dikkat çekmektedir. Çünkü söz konusu nitelemenin mefhûm-i muhâlifine göre *sahih* olmayan keşif ile *açık* olmayan vicdan delil değildir. Acaba bir kelamcı veya bir mutasavvıf olarak Hâlid el-Bağdâdî şu iki vasıftan neyi kastetmektedir?. Vicdanın *açık* olması ile ilgili onun mektuplarında verdiği bilgilerden yola çıkarak bir şey söylemek kolay görünmemektedir. Aynı durum keşif için de geçerlidir. Çünkü keşif ve vicdan sübjektif durumlardır. Onların varlığını, verdikleri bilgilerin doğruluğunu, başkasını bağlayacak oranda epistemolojik kaynak olmaları pek kolay değildir. Aslında aynı durum vahiy için de geçerlidir. Ancak vahiy bizzat kendisi ile değil mucize, peygamberin hal ve hareketleri gibi dışsal unsurlar ile

9 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 270.

10 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 371.

11 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 348.

12 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 142, 146, 231, 261, 268, 277, 283.

13 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 146, 241, 268; Farsça, 281, 295, 393, 475.

teyit edilmektedir. Bu kanıtlar olmadan vahyin salt vahiy olması, onun varlığını kanıtlayamaz.¹⁴ Gerek Sünni ile Şii tasavvuf gerekse İsmailiye'de epistemolojik bir kaynak olarak kabul edilen keşif, vahiyden bağımsız dışarıdan varlığını ispat eden hususlardan yoksundur. Bu nedenlerden dolayı Hâlid el-Bağdâdî'nin ifade ettiği keşfin sahihini diğerinden ayıracak özsel hiçbir araca sahip değiliz. Bununla birlikte Hâlid el-Bağdâdî'nin farklı yerlerde verdiği bilgilerden yola çıkarak sahih keşif için dışarıdan iki şartı gerekli gördüğü söylenebilir: Birincisi; keşfin, şeriatla aykırı olmaması;¹⁵ İkincisi ise keşfe mazhar olduğunu iddia eden şahsın inanç, fiil ve hallerinde istikamet üzere olmasıdır. Hâlid el-Bağdâdî'nin birçok yerde istikameti ön plana çıkarması, istikamet bin kerametden daha hayırlı olduğunu¹⁶ ifade etmesi, sünnette tabi olmayı ve bid'atlerden uzak durmayı sık sık vurgulaması,¹⁷ sahih keşfin şartlarından biri de sahibinin istikamet üzere olmasına işaret ettiği söylenebilir. Açık vicdan ve sahih keşifle birlikte Hâlid el-Bağdâdî'ye göre velâyeti kübra makamında yeni haller *sahih idrak* sahibine inkişaf eder.¹⁸ Dolayısıyla Hâlid el-Bağdâdî, söz konusu makamdaki kişiye inkişaf eden bilgileri sahih idrak şartına bağlamaktadır. Sahih idrak kavramından kelamda idrak için belirlenen şartları mı? yoksa başka şartları mı kastettiği açık değildir. Burada sözü edilen “bilgilerin inkişafı” olduğu için tasavvufî bazı kriterleri kastettiğini varsaymak daha doğru olur. Bu kriterlerin belirlenmesi, Hâlid el-Bağdâdî'nin epistemolojik anlayışını ortaya koymada önem arz etmektedir. Ancak belirtmemiz gerekir ki mektuplarından yola çıkarak sahih idrakın kriterlerini ortaya koymak kolay görünmemektedir.

Yukarıdaki bilgilerden açıkça anlaşıldığı gibi Hâlid el-Bağdâdî'ye göre sahih keşif ve açık vicdan başlı başına bir kaynak olmanın ötesinde vahiyden sonra gelen destekleyici bir kaynaktır. Onun “bâtınî idrakler, istikamet ehline göre hüccet değildir”¹⁹ ifadesinin de buna işaret ettiği söylenebilir. Bu nedenle Hâlid el-Bağdâdî, sûflilerin *şatahâtlarına*²⁰ aldanmamasını tavsiye etmekte²¹ ve

14 Erkan BAYSAL, “Câbirî'de Vahiy ve Nübüvvet”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, b.y.t. 2015, s. 27.

15 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 422. İbn Teymiyye de keşfi imkân dâhilinde görmekte ve sahih olabilmesi için şeriata aykırı olmama şartını kesin olarak belirtmektedir. Bk. İbn Teymiyye, *Der' u te'ârûzi'l- 'akl ve'n-nakl*, nşr. Muhammed Reşâd Salim, b.s.y., 1978. V, 350, 356, 357.

16 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 129, 296.

17 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 133,134, 138, 142, 157, 218, 213, 211, 220, 227, 230, 236, 295, 296, 316, 317, 341; Farsça, s. 101,102, 106, 129, 206.

18 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 91.

19 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 280.

20 Şatahat: Tasavvuf litaratüründe, sekr halinin galip gelmesiyle söylenen, zahiren te'vili mümkün olmayan, akla aykırı bir iddia içeren, kolayca anlaşılabilen kapalı ve sembolik ifadelerdir.

21 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 213.

*türehhâtan*²² uzak durmayı akidenin tashihinden sonra zikretmektedir. ²³ Ayrıca Hâlid el-Bağdâdî, *ibâhî* mutasavvıfların hallerinden uzak durmayı tavsiye etmekte ve şeriatın hiçbir şekilde sapmamayı salık vermektedir.²⁴ Ona göre velinin kendinden geçmesi veya sekr hallerinde şeriatı aykırı söylemleri mâzur görülse de taklit edilmesi caiz değildir. Çünkü keşifteki hata, içtihat hata gibi sahibi mâzur görülse de taklit edilemez.²⁵ Anlaşıldığı gibi ona göre zahir hükümlerin dışına çıkmak hiçbir zaman meşru sayılmaz. Bu durum, aynı zamanda Hâlid el-Bağdâdî'nin velâyet-nübüvvet konularına biçtiği rol ile de doğrudan ilintilidir. Ona göre veliler hakkında hatayı caiz görmemek, onları nebilerle aynı statüde kabul etmek anlamına gelmektedir. ²⁶ Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşıldığı gibi Hâlid el-Bağdâdî'ye göre velilerin keşifte hata yapabileceğini, bu nedenle verdikleri her hükmü mutlak doğru kabul edilmemesi gerekir. Dolayısıyla onun vahye dayalı bir bilgiyi keşfe dayalı bir bilgiye takdim ettiği ve vahye aykırı keşfi şatahattan saydığı görülmektedir. Onun "bâtınsız ilim günah, şeriatı batın ise sapkınlıktır" ifadesi buna açıkça işaret etmektedir.²⁷

Hâlid el-Bağdâdî'ye göre şeriatla bağlı olmayan tarikat, ilhad ve zındıklıkla eşdeğerdir. İddia edildiği gibi şeriat fer', velilerin bilgileri asıl değildir. Onun meşrebinde bu söylemin bir değeri bulunmadığını ifade etmektedir. Çünkü hakikat, asıl olarak şeriatın ibarettir. Keşif ve keramet olsa dahi şeriat dışı olanlar fer konumundadır.²⁸ Anlaşıldığı gibi Hâlid el-Bağdâdî'ye göre keşif ve vicdan şeriatla bağımsız bir kaynak değil, ona bağlı bir bilgi kaynağıdır. Keşif ve keramet konumsal olarak şeriatla tabi olmanın yanında bir anlam ifade etmediğini, hatta bunlar şeriatla tabi olmaya yardımcı olmadığı takdirde başlı başına bir bela olacağını ifadesi de bunu desteklemektedir.²⁹

Hâlid el-Bağdâdî, keşif ve vicdanı şeriatla bağımsız epistemolojik bir kaynak olarak kabul etmemesinin doğal bir sonucu olarak velâyette geçerli olan seyyir ve sülûkü şeriatla bağımsız bir pratik değil; bizzat şeriatın uygulanmasını kolaylaştıran bir aracı olarak değerlendirmektedir. Ona göre şeriatın yolu veli olmayanlar için kolay değildir. Bu nedenle velâyet makamı, şeriatla alternatif bir makam değil; onun uygulanmasını kolaylaştıran bir aracı konumundadır. ³⁰ Bu bilgilerden yola çıkarak denebilir ki, birçok filozofa göre *aklın tekâmülü* için nef-

22 Türehhât: Akla ve vahye açıkça çelişen ifadelerdir.

23 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 268.

24 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 135.

25 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 192.

26 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 192.

27 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 422.

28 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 422.

29 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 126, 127.

30 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 422.

sin arınması şart görüldüğü gibi Hâlid el-Bağdâdî gibi mutasavvıf kelimcilerde da şeriatın uygulanması için *nefsin kötülüklerden arınmasını* şart görmektedirler. Hatta Hâlid el-Bağdâdî, bazen keşfin konumunu daha da düşürmekte ve onun sadece iyi bir istidada işaret ettiğini söylemektedir.³¹ Buraya kadar aktardığımız bilgilerden anlaşıldığı gibi keşif ve keramet, Hâlidîliğin ana amaçlarından değildir. Ona göre binlerce keşif ve keramet, sünnettin ihyası kadar değerlidir.³²

Hâlid el-Bağdâdî, genel olarak sahih keşif ile açık vicdanı dinî kaynaklardan bağımsız bir bilgi kaynağı olarak kabul etmese de akidenin tali konularında onlara geniş bir alan tanımakta ve sıkça kullanmaktadır. Birçok konuda keşfi, ayet ve hadislerle birlikte zikretmektedir.³³ Kalp nurlarından gelen şeylere tabi olunmasını istemesi³⁴ ve Allah'ın feyizleri kalplere akıtmasını istemesi³⁵ de keşifle ilgilidir. Özellikle kelimciler ve İslam filozofları arasında tartışılan veya ayet ve hadislerle aykırı olmasa da akıl ve his ötesi olan birçok konuda keşfi kullanmaktadır. Bazı önemli konularda Ehl-i keşfin ittifakından söz etmektedir. Bazen, hizmet yolu ile aklın kapsamadığı ve ilimle ulaşılamayacağı şeylerin elde edilebileceğine işaret etmektedir.³⁶ Keşif, ilim, irfan ve vicdan yolu ile İslâmî fırkalar arasında hak olanın diğerlerinden ayrılmaktadır.³⁷ Zikri adet haline getirenin kalbine şeytanın musallat olmayacağını ve zikirle imanın korunacağını keşif yolu ile sabit olduğunu ifade etmektedir.³⁸ Anlaşıldığı gibi Hâlid el-Bağdâdî, vahiyden bağımsız olmasa da epistemolojik olarak keşfi önemli bir kaynak olarak kabul etmektedir. Keşif, sadece kişi ile ilgili olaylarda değil; aynı zamanda Yüce Allah ile ilgili O'nun fiil ve sıfatların anlaşılmasında da belirleyicidir. Evrende Yüce Allah'tan başka bir müessirin olmadığını sahih keşifle sabit olduğunu söylemektedir. Bu nedenle kişinin karşılaştığı her olayın Allah'tan olduğu kabul edilmelidir.³⁹ Görüldüğü gibi Hâlid el-Bağdâdî, kelam ve İslam felsefesini uzun zaman meşgul eden ilâhî irade-insânî irade, kaza ve kader gibi konularda tasavvufî bir metoda da başvurarak konuyu farklı bir zeminde temellendirmeye çalışmaktadır. Daha açık bir ifade ile ona göre ilâhî iradenin kuşatıcılığı keşifle sabit olmaktadır. Aslında Hâlid el-Bağdâdî'nin kelam ve felsefe açısından çözümünü zor olan konuları keşfe havale etmesi, söz konusu meselelerin sadece akıl veya nas yolu ile nihaî olarak çözülemeyeceğine de bir anlamda işaret etmektedir.

31 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 294.

32 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 294, 327.

33 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 281.

34 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 140.

35 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s.142, 153, 156.

36 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 142.

37 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 241; Farsça, s. 283.

38 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 393,475.

39 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 146.

Keşif, aklî ve naklî bilgilerin aksine *öznel* bir bilgidir. Sadece ona mazhar olanlar veya ona mazhar olanlara itimat edenler için geçerli bir bilgi kaynağıdır. Bu nedenle olacak ki, kelimacı kimliğine de sahip olan Hâlid el-Bağdâdî, söz konusu keşfin onun Ehl-i için ortaya çıktığına “تبيين عند أهله” işaret etmektedir.⁴⁰ Bu nedenle daha önce ifade ettiğimiz gibi Hâlid el-Bağdâdî, itikadın ana konularının akıl veya keşifle değil, vahye dayanarak öğrenilmesini istemektedir.⁴¹ Bu durum sadece akidede değil amelde de öyledir. Ona göre tasavvufun en önemli esası olan zikir, akidenin tashihi ve dört mezhepten birine göre farzları yaptıktan sonra gelmektedir.⁴² Ana konular dışındaki tali konularda ise sıkça sahih keşif ve açık vicdanı kullanmakta ve keşif ehlinin ittifakından söz etmektedir.⁴³

B. MESÂİL

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, kelamın konuları mebâdî ve mesâilden oluşmaktadır. Mesâil, Yüce Allah'ın zat ve sıfatları, nübüvvet ve ahiret gibi ana konulardır. İslam düşüncesini büyük ölçüde etkilemesi ve bazı fırkalar tarafından itikadî bir konu haline getirilmesinden dolayı imâmet ve ona ilişkin konular da daha sonra kelamın ana konuları arasında yer almıştır.

1. ULÛHIYET

Yüce Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve âlemle ilişkisi teolojinin en önemli konuları arasında yer almaktadır. Hemen hemen bu konuları tartışmayan, ona ilişkin aklî, naklî, ve benzeri argümanları ileri sürmeyen hiçbir felsefî ekol veya dinî inanç bulunmamaktadır.⁴⁴ Yüce Allah, zat ve sıfatları, aynı zamanda İslam düşünce tarihi boyunca da bütün yönleri ile tartışılmıştır. Bu konular ekseninde farklı felsefî ve kelâmî ekoller ortaya çıkmıştır. Sözelimi meşşâilik, işrakilik, vahdetü'l-vücut, hikmeti müteali gibi felsefî ekollerle birlikte Mutezile, Eş'âri ve Matüridi gibi kelâmî ekoller temelde Yüce Allah'ın zat ve sıfatlar, Allah-âlem ve Allah-insan ilişkisi bağlamında oluşmuştur. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Hâlid el-Bağdâdî'nin hem kelimacı hem mutasavvıf kimliği vardır. Ulûhiyet konusunda onun hangi kimliğinin ağır bastığı ve bu konularda nasıl düşündüğünü ortaya koymaya çalışacağız.

a. Allah'ın Zat ve Sıfatları

Hâlid el-Bağdâdî diğer Müslüman âlimler gibi şirki en büyük günah saymakta⁴⁵ ve tevhit ilkesini vurgulamaktadır. Ona göre etimolojik olarak da Allah

40 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 146.

41 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s.270, 371.

42 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 268.

43 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 142, 146, 231, 261, 268, 277, 283.

44 Bk. Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2014, s. 17.

45 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 194.

ismi benzersiz zâtı ifade etmektedir.⁴⁶ Allah'ın varlığı ve birliği konusunda düşünce tarihi boyunca bir dizi kanıt ileri sürülmüştür. Onların başında ontolojik (mükemmel varlık, vâcibü'l-vücûd v.b.) ve kozmolojik (hüdûs ve imkân) deliller gelmektedir. Hâlid el-Bağdâdî, Allah'ın birliğinden bahsederken "vacibü'l-vücûd" kavramını kullanmaktadır.⁴⁷ Böylelikle ilk önce İslam filozofları daha sonra kelimacılar tarafından kullanılan, temelde tümelden tikele doğru gitmeyi esas alan ontolojik delille atıfta bulunmaktadır.⁴⁸

Yüce Allah'ın bütün kemâl sıfatlarına sahip olduğu konusunda kelamda bir tartışma söz konusu değildir. Ancak sıfat-zat ilişkisi, sıfatların mahiyeti, anlaşılması ve kategorize edilmesi konusunda önemli tartışmalar meydana gelmiştir. Söz gelimi Ehl-i Sünnet ile Mutezile arasında zat-sıfat ilişkisi tartışıldığı gibi Ehl-i Sünnet âlimleri arasında vücûdun zâtî bir sıfat olup olmadığı ve kudrete ek olarak tekvinin sübûti bir sıfat olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Hâlid el-Bağdâdî, sıfatlar konusunda genel olarak Ehl-i Sünnet âlimleri gibi düşünmektedir. Mutezile'nin otorite ismi Zamehşeri'nin (ö.1140) itidalden uzaklaştığını ve inkârla nitelendirildiğini ifade etmektedir.⁴⁹ Onun kastettiği inkâr, büyük ihtimalle Mutezile'nin zattan bağımsız sıfatları kabul etmedikleridir. Hâlid el-Bağdâdî, Allah'ın bütün kemâl sıfatları ile muttasıf olduğu ve eksiklik içerek sıfatlardan münezzehe olduğunu açıkça belirtmektedir.⁵⁰

Hâlid el-Bağdâdî, Yüce Allah'ın sıfatlarından bahsederken bazen Ehl-i Sünnet kelamındaki zâtî ve sübûti kategorisine bağlı kalmamaktadır. O, bu iki sıfat kategorisinde yer alan bazı sıfatları bir araya getirerek farklı bir kategori oluşturmaktadır. Yüce Allah'ın *ulûhiyet*, *kıdem*, *beka*, *yaratma* ve *kudret* ile münferit olduğunu ifade etmektedir.⁵¹ Aslında buradaki tevhit anlayışı, Ehl-i Sünnet'in Allah'ın zat, sıfat ve fiilleri ile "tek" olduğu anlayışından doğmaktadır. Çünkü yukarıdaki ifadelerle göre Allah, zat bakımından ulûhiyet, sıfat bakımından beka ve kıdem ile tek olduğu gibi fiil bakımından da halk ve kudretle tektir. Bununla birlikte Yüce Allah'ın zat, sıfat ve fiilde benzerinin bulunmadığını ifade etmektedir.⁵²Hâlid el-Bağdâdî, birçok yerde Yüce Allah'ı "feyyazı mutlak" olarak nitelendirmektedir.⁵³ Bu nitelemenin iki hususa işaret ettiği söylenebilir: Birincisi; Yüce Allah'ın isim ve sıfatların tevkifi olup olmadığı ile ilgilidir. Buradan anlaşıldığına göre Hâlid el-Bağdâdî, isim ve sıfatların tevkifi olmadığını düşünmektedir. İkincisi ise birçok Sünni mutasavvıfın kabul ettiği feyiz

46 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 87.

47 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 83.

48 Bu deliller hakkında geniş bilgi için Bk. Mehmet S. Aydın, *a.g.e.*, s. 27-60.

49 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 301.

50 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 83.

51 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 83.

52 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 84.

53 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 239, 269,

teorisine işaret etmektedir. Bununla birlikte Hâlid el-Bağdâdî, bazen ontolojik işrakiliğe işaret eden “nûrû'l-vücûd”⁵⁴ ve “hakikat-ı Muhammediyye”⁵⁵ gibi kavramları da kullanmaktadır. Ancak buradan yola çıkarak onun Allah-âlem ilişkisinde İşrakiliğin nazarî feyiz teorisini bütün yönleri ile kabul ettiğini söylemek kolay değildir. Feyyâzı mutlak ifadesi ile teorik feyiz teorisinden daha çok Yüce Allah’ın bütün esintilerin kaynağı olmasını kastettiğini söylemek daha doğru görünmektedir.

Hâlid el-Bağdâdî, kelim ve İslam felsefesinde yer alan tenzih anlayışını aynen kabul etmektedir. Yüce Allah’ın yaratıklardan tamamen münezzehe olduğunu, teşbih ve tecsimden uzak olduğunu,⁵⁶ hayale gelen hiçbir şeye benzemediğini,⁵⁷ Yüce Allah ve sıfatlarının cisim, cevher ve araz olmadığını, her hangi bir hadisin onunla kaim olamayacağını, cisim ve ilintilerinden münezzehe olduğunu,⁵⁸ Yüce Allah’ın hayatı ruh, ceset ve diğer temel rükünlere bağlı olmadığını ifade etmektedir.⁵⁹

Kelamcılar, Yüce Allah’ın zat, sıfat ve fiilleri ile eşsiz kabul ettikleri halde tenzih konusunda genel olarak sıfatlarından değil zattından bahsetmektedirler. Hâlid el-Bağdâdî, zatla birlikte sıfatlarında cisim ve ilintilerinden münezzehe olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰ Hâlid el-Bağdâdî’nin sıfatlar konusundaki bu yaklaşımı Müşebbihe, Mücessime ve Kerramiyye gibi antropofornik akımlara açıkça bir reddiyedir. Hâlid el-Bağdâdî, bu konuda Ehl-i Sünnet gibi Allah’ın zat, sıfat ve fiillerinde benzersiz olduğuna inanmaktadır. Onun zat ve sıfatlarında her hangi bir değişiklik söz konusu değildir. O, ezelde hangi zati sıfatlara sahipse evreni yarattıktan sonra da aynı sıfatlara sahiptir.⁶¹ Onun sıfatlarında çokluk da mevzu bahis değildir. Çokluk olsa olsa taallukatta olur. Taallukattaki çokluk, sıfatlardaki çokluğu zorunlu kılmaz.⁶² Dolayısıyla Yüce Allah’ın zat ile birlikte sıfatları bulunmakta ve bu durum onun zat veya sıfatlarında bir çokluğa yol açmamaktadır. Bu yaklaşım, Yüce Allah’a sıfatların nispet edilmesi onun zati veya sıfatlarında çokluğa yol açacağını düşünen filozof ve teologlara bir reddiyedir.⁶³

54 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s.105.

55 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 92, 356.

56 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 84.

57 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s.134.

58 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 83.

59 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 85.

60 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 84.

61 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 83,84.

62 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 85.

63 Bk. el-Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebu Hâmid, *Tehâfütü’l-felâsife*, Dârü’t-takvâ, Dımaşk 2006, s. 87; Şehristânî, Abdülkerîm Ebü’l-feth, *Nihâyetü’l-ikdâm fî ‘ilmi’l-kelem*, Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 2004, s. 76,77.

Kelamda tartışılan en önemli konulardan biri, rü'yettir (Yüce Allah'ın ahirette görülmesi). Mutezile, Allah'ın cisim, cevher vb. olmadığından dolayı ahirette görülmesini reddetmektedir. Bu meyanda birçok akli ve nakli argümanları ileri sürmektedir. Ehl-i Sünnet âlimleri ise rü'yetin aklen muhal olmadığını⁶⁴ ve bazı nakli kanıtlara da dayanarak onun ahirette fiili olarak gerçekleşeceğini⁶⁵ savunmuşlardır. Hâlid el-Bağdâdî, bu konuda Ehl-i Sünnet gibi düşünmektedir. Ona göre ahirette Yüce Allah, gözle görülecektir. Buna ilave olarak konuya tasavvufî bir perspektifle yaklaşarak Yüce Allah'ın dünya ve ahirette kalple görülebileceğini ifade etmektedir. Ancak Hâlid el-Bağdâdî, söz konusu görülmenin nasıl olduğu ve hangi mahiyette sahip olduğu konusunda Mektûbât'ta detaylarını vermemektedir.

Hâlid el-Bağdâdî, ilâhî ilmin mevcut ve ma'dûm, küllî ve cüz'î, gayp ve şahadet âlemine giren her şeye taalluk ettiğine belirtmektedir. Bunu da Allah'ın yaratma sıfatı ile gerekçelendirmektedir. Çünkü Allah'ın yarattığı bir şeyi bilmemesi veya ondan haberdar olmaması mümkün değildir.⁶⁶ Burada önemli hususu bir ifade etmek gerekir. Birincisi; kelamda ma'dûmun bir şey olup olmadığı tartışmasıdır. Mutezile'ye göre ma'dûm bir şeydir. Eş'âri'lere göre ise madûm bir şey değildir.⁶⁷ Hâlid el-Bağdâdî'nin ilâhî ilmin ma'dûma taalluk ettiğini ifadesi, ma'dûmu bir şey olarak kabul ettiğini zorunlu kılmamaktadır. Çünkü ma'dûmun "şey" olup olmaması ile ilâhî ilmin ona taalluk edip etmemesi arasında zorunlu bir ilişki yoktur. İkincisi ise ilâhî ilmin külliyat ve cüz'iyatta taalluk ettiği ifadesidir. Bilindiği gibi ilâhî ilmin gerek zatı dışındaki diğer varlıklara taalluk edip etmediği gerekse diğer varlıkla taalluk ettiği durumunda onlara küllî veya cüz'î bir şekilde taalluk edip etmediği antik Yunan felsefesi ile İslam felsefesinde tartışma konusu olmuştur.⁶⁸ Genel kaniya göre Meşşâî filozoflar, ilâhî ilmin zatı dışındaki varlıklara taalluk ettiğini kabul ettikleri halde ilminin varlıklara cüz'î olarak değil küllî olarak taalluk ettiğini kabul etmişlerdir. Kelamcılara göre ise Yüce Allah'ın ilim sıfatı mutlakdır. Onun her hangi bir şeyle sınırlandırılması söz konusu değildir. Hatta Gazali (ö. 1111) bu nedenle Farabi (ö. 950) ve İbn Sina'yi (ö. 1037) tekfir etmiştir.⁶⁹ Hâlid el-Bağdâdî, bu konuda kelamcılardan farklı düşünmeyerek ilâhî ilmin her şeye taalluk ettiğini açıkça ifade etmektedir. Yine ona göre ilâhî ilim, tefekkür, cehalet ve nisyanandan münezzehtir. İradesi; tereddüt ve kalp, kudreti; aletin yardımı ve yardımcıla-

64 Seyfeddîn el-Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fi usûli'd-dîn*, Dârü'l-kütübi'l'ilmîyye, Beyrut 2003, I, 390.

65 Seyfeddîn el-Âmidî, *a.g.e.*, I, 424, 425.

66 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 84.

67 Bu konuda geniş bilgi için Bk. Râzî Fahreddîn, *Lübâbü'l-erba'in fi usûli'd-dîn*, Dârü'l-kütübi'l'ilmîyye, Beyrut 2009, s. 56-59.

68 Bk. Şehristânî, *a.g.e.*, s.124-135; el-Gazzâlî, *Tehâfüt*, s. 125,126.

69 El-Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebu Hâmid, *el-Münkiz mine'd-dalâl*, tkh. Mahmûd Bîcû, Dimaşk 1992, s. 49, 50.

rın desteği, işitmesi; kulak tevehhümünden, gözleri; kirpi ve kaşlardan, kelamı; ağız ve dilden uzaktır.⁷⁰

İlim gibi Yüce Allah'ın irade ve kudret sıfatı da kelam ve felsefede önemli tartışmalara konu olmuştur. Hâlid el-Bağdâdî, yeryüzü ve gökyüzünde ilâhî iradenin dışında kalan hiçbir şeyin olmadığını ifade etmektedir. Evrende olup biten her şey, onun kudreti kapsamındadır. İmkân âleminde bir zerre bile Yüce Allah'ın hükmünün dışında değildir. Kudreti iradesi, iradesi ise ilmine tabidir. Dolayısıyla onun ilim, kudret ve iradesi dışında kalan hiçbir varlık bulunmamaktadır. Aynı zamanda görmesi ve işitmesi de her şeye taalluk etmektedir. Hiçbir şey onun basar ve sem' sıfatları dışında değildir. Bu konuda yakın uzak, küçük ve büyük ayrımı söz konusu değildir.⁷¹

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşıldığı gibi Hâlid el-Bağdâdî, ilim, irade, kudret, sem' ve basar sıfatlarında Ehl-i Sünnet âlimlerinden farklı düşünmemektedir. Kelam tarihi boyunca en fazla tartışılan konulardan biri, Yüce Allah'ın kelam sıfatıdır. Ehl-i Sünnet kelimcileri, Kur'an'ın mana bakımından Yüce Allah'ın ezeli kelamı olduğunu, daha sonra lafza dönüştürüldüğünü söylemişlerdir. Dolayısıyla asıl kelam sesler ve harfler değil Yüce Allah'ın zatında bulunan manalardır.⁷² Mutezile, kelâm-ı nefsiyi kabul etmedikleri için Kur'an'ın mahlûk olduğunu düşünmüşlerdir. Hâlid el-Bağdâdî, kelam sıfatını açıklarken, Allah'ın mukaddem bir ses ve sessizlik olmaksızın diğer sıfatları gibi ezeli bir sıfatla konuştuğunu ifade etmektedir. Allah, söz konusu kelamını peygamberlere indirmiş, onu Kur'an, Zebûr, İncil ve Suhuf olarak isimlendirmiştir.⁷³

Hâlid el-Bağdâdî, kazayı iki kısma ayırmaktadır. Birincisi; hiçbir şekilde geri çevrilemez olan *mübrem* kazadır. Genel olarak himmetle muallak kazanın geri reddedilebileceğini kabul eden Hâlid el-Bağdâdî, mübrem kazanın bırakın velileri peygamberin himmetleri ile bile reddedilemeyeceğini ifade etmektedir.⁷⁴ Ona göre bunun aksini iddia edenlerin verdiği bilgiler doğru değil ve onların taklit edilmemesi gerekir. Çünkü veli, kendinden geçtiği veya sekr hallerinde olduğunda mâzur görülse de taklit edilmemesi gerekir. Bu tür kaza, Yüce Allah'ın nihai kararını ifade ettiğinden dolayı onun reddedilebileceğini kabul etmek, Yüce Allah'ın zat ve sıfatları ile ilgili birkaç soruna yol açacaktır. Bunlar; Yüce Allah'ın cahil olması, yalancı olması, daha önce kesin olarak kararlaştırdığı bir hususu meydana getirmekten aciz kalmasıdır. Aynı zamanda ilâhî iradenin ezelde kesin olarak kararlaştırdığı bir şeyin aksine taalluk etmesi caiz

70 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 85.

71 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 84; Farsça, s. 116.

72 Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 181; Âmidî, *Gâyetü'l-meram fî ilmi'l-kelem*, Lübnan 2004, s. 86,87.

73 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 84, 85.

74 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 191.

de değildir. Zira irade, muhal-i zati'nin aksine taalluk edemez. Yüce Allah'ın nakıs olmasını gerektiren her şey de muhal-ı zati kapsamında. ⁷⁵ Muallâk kaza ise iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi hem ilâhî ilim hem Levh-i Mahfûz'da muallâktır. İkincisi ise ilâhî ilimde muallâk olduğu halde Levh-i Mahfuz'da mübremdir. ⁷⁶ Hâlid el-Bağdâdî, bu bilgilerde kelamcı kimliği ile ön plana çıktığı gibi bazı velilerin Levh-i Mahfûz'da yer alan bazı şeylere vakıf olması ve onların himmeti ile muallâk kazanın reddilmesi konusunda mutasavvıf kimliği ile ön plana çıkmaktadır.

b. Allah-Âlem İlişkisi

Kelam ve İslam felsefesinin en temel konularından biri Allah-âlem ilişkisidir. Bu ilişki temelde âlemin kıdemi ve hüdusu çerçevesinde cereyan etmektedir. Meşşâî geleneğine mensup filozoflara göre âlem, zamansal olarak kadimdir. Her ne kadar zâtî olarak Allah'a bağlı olsa da (illet-malûl) zamansal olarak Allah gibi kadimdir. ⁷⁷ Allah-âlem ilişkisi, aynı zamanda sudur, feyiz ve ışrak teorilerini savunan İşrâkî ve hikmeti müteâlî filozofları tarafından da bütün yönleri ile ele alınmıştır. Hâlid el-Bağdâdî, Allah-âlem ilişkisinde Eş'âriyelere gibi düşünmektedir. Ona göre âlem, yoktan var edildi. Dolayısıyla zamansal olarak onun kıdemi söz konusu değildir. ⁷⁸ Buna bağlı olarak kelam ve İslam felsefesinde tartışılan en önemli konulardan biri, âlemin zorunlu olarak Allah'tan sadır olması veya onun tarafından ihtiyari olarak yaratılması konusudur. Meşşâî filozoflarına göre Allah mücebün bi'z-zattır. Âlemin ondan sudur etmesi zorunludur. İlâhî irade ise Allah'ın ondan sadır olmasına rızasını veya ilmini ifade etmektedir. Kelamcılara göre ise Allah faili muhtardır. Âlemin ondan sudur etmesini gerektiren maddî veya mânevî hiçbir zorlayıcı unsur söz konusu değildir. Hâlid el-Bağdâdî, âlemin hüdusundan bahsederken Allah'ın, evreni kendi ihtiyârî ile yarattığını açıkça ifade etmektedir. Ayrıca yaratmanın onun zat ve sıfatlarında hiçbir değişiklik yapmadığını, ona yeni isim ve sıfat kazandırmadığını belirtmektedir. ⁷⁹ Onun bu ifadeleri bazı filozofların âlemle ilgili ileri sürdükleri argümanlara bir eleştiridir. Onlara göre âlem, yoktan var edilmiş olsaydı Allah'ın zati veya sıfatlarında değişiklik meydana gelirdi. Oysa değişiklik onun hakkında muhaldır. Bu nedenle âlemin kıdeminin savunmuşlardır. Ancak Hâlid el-Bağdâdî, âlemin sonrada yaratılması O'nun zat ve sıfatlarında bir değişikliği meydana getirmeyeceğini, Allah'ın bütün zat ve kemâl sıfatları ile kadim olduğunu, dolayısıyla âlemin hudusu onun zatını hiçbir şekilde etkilemeyeceğini ifade etmektedir. ⁸⁰

75 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 192, 193.

76 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 193.

77 Bk. el-Gazzâlî, *Tehâfüt*, s. 22.

78 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 83.

79 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 83, 84.

80 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 83.

Hâlid el-Bağdâdî, Yüce Allah'ın âlemi yoktan var etmesi, onun hakiki mülk sahibi olmasını doğurduğuna işaret etmektedir. Daha açık bir ifade ile Allah, evreni yoktan var ettiği için, evren ve içinde bulunan her şey onun mülküdür. Bu nedenle kulluğu hak eden tek varlık Yüce Allah'tır.⁸¹ Çünkü dolaylı veya dolaysız her şey ilk mucide dayandığı için varlık kategorisine giren bütün zâtî ve izâfî unsurlar ona dayanmaktadır. Bu durumda onun kulluğu hak eden mutlak varlık olmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Allah-âlem ilişkisi kapsamında kelam ve İslam felsefesi boyunca yapılan en önemli tartışmalardan biri, insan fiillerine ilişkin Allah'ın yaratma sıfatıdır. Bu konuda kaza ve kader, sevap ve ceza konuları bağlamında uzun uzadıya tartışılmıştır. Mutezile'ye göre insan, ihtiyârî/tercihe dayalı fiillerinin yaratıcıdır. İhtiyârî fiillerinin yaratılmasını Allah'a nispet edilmesini adalete uygun görmemektedirler. Ehl-i Sünnet âlimleri ise ilâhî kudreti merkeze koyarak yaratma fiilini insana nispet etmemişlerdir. Sevap ve cezayı gerekçelendirmek için kesp ve azmi müsemmem gibi teorileri geliştirmişlerdir. Hâlid el-Bağdâdî, bu konuda Ehl-i Sünnet âlimleri gibi düşünmektedir. Ona göre Allah, başta insanın ihtiyârî fiilleri olmak üzere hayır ve şer ayrımı olmaksızın her şeyin yaratıcısıdır.⁸² Küfür ve günah, onun iradesi kapsamında gerçekleştiği halde onun emri, rızası ve sevgisi ile meydana gelmemektedir.⁸³ Dolayısıyla bu konuda diğer Ehl-i Sünnet âlimleri gibi insan fiilleri konusunda halk sıfatına halel getirmemeye çalışmaktadır. Esbâba tevessül konusunda da Hâlid el-Bağdâdî, Allah dışında başka bir müessiri kabul etmemek kaydıyla sebeplere tevessül etmenin övülen bir durum olabileceğini ifade etmektedir.⁸⁴

Kelam ve İslam düşüncesinde en çok tartışılan konuların başında *kötülük* problemi gelmektedir. Kötülüğün âlemde neden var olduğu, Yüce Allah'ın özellikle ihtiyârî fiillerindeki kötülüğü yaratıp yaratmadığı düşünce tarihi boyunca tartışma konusu olagelmıştır. Hâlid el-Bağdâdî, diğer Ehl-i Sünnet kelamcıları gibi hiçbir şeyin ilâhî irade, yaratma ve te'sirini dışında kalmadığını kabul etmektedir. Bunun sahih keşifle sabit olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ Evrendeki kötülüğü varlığını imtihanın bir gereği olarak telakki etmektedir. Ona göre yeryüzü hepsi iyi veya hepsi kötü olsaydı yaratılışın amacı bir kıl payı kadar hâsıl olmayacaktı.⁸⁶

Allah-âlem ilişkisi konusunda İslam tasavvuf geleneğinin en önemli tartışma konularından biri, hulûl, ittihat, vahdetü'l-vücûd ile vehdetü'l-şühûd ko-

81 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 83.

82 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 84.

83 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 85.

84 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 436.

85 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 146.

86 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 126.

nularıdır. Bu konular, uzun zaman İslam düşüncesinin gündemini meşgul etmiştir.⁸⁷ Hâlid el-Bağdâdî, Allah'ın hiçbir şeyle birleşmediğini ve hiçbir şeyle hulûl etmediğini ifade ederek panteizme özdeş teorik vahdetü'l-vücûdu açıkça reddetmektedir.⁸⁸ Bununla birlikte bazen vahdetü'l-vücûda işaret edecek kelimeler kullanmaktadır. Sözelimi, birçok yerde vücudun nefyini⁸⁹ tavsiye etmektedir. Bazen de en-nefyü'l-etam⁹⁰ gibi benzer ifadeleri kullanmaktadır. Bu ifadeler tek başına vahdetü'l-vücûd anlayışını ortaya koymasa da ondan tamamen bağımsız olduğu da söylenemez. Ancak belirtmek gerekir ki, onun başka yerlerdeki ifadelerinden anlaşıldığına göre nefyi'l-vücûttan kasıt, teorik olarak Allah dışındaki varlığı inkâr etmek değil sufinin tasavvufî bir hal olarak kendi varlığını yok saymasıdır. Bu anlamda ona göre vücut tasavvuru, kişinin kendini güzel vasıflarla nitelendiğini düşünerek diğer insanlardan daha üstün olduğunu görmesidir. Bu durum, ulûhiyet iddiası anlamına geldiği gibi ilâhî laneti de gerektirmektedir. Bundan amacı ise kişinin kendini kötü hissetmesi değil belki akibetinin ne olacağını bilmemesidir.⁹¹ Hâlid el-Bağdâdî, bu anlamdaki bir tasavvura karşı çıkmakta ve nefyi'l-vücûdu tavsiye etmektedir. Dolayısıyla buradaki nefyi vücut kavramı, vahdetü'l-vücûd anlayışında olduğu gibi nazarî bir ilke değil; müridin kendini yok sayması, kibir, gurur ve varlığından vazgeçmesi anlamında amelî bir ilkedir.⁹² Hâlid el-Bağdâdî'in sufilerin şetahatı ile aldanmamasını tavsiye etmesi⁹³ de teorik olarak vahdetü'l-vücûd anlayışını kabul etmediğini teyit etmektedir. Çünkü İslam tasavvuf tarihinde birinci derece şatahatte giren vahdetü'l-vücûdu andıran ifadelerdir. Sonuç olarak denebilir ki, onun kullandığı ve vahdetü'l-vücûdu ifade eden kavramlar, teorik ve sistematik bir düşünceye değil amelî ve hâle dayalı bir duruma işaret etmektedir. Teorik olarak Hâlid el-Bağdâdî'nin vahdetü'l-vücûdu benimsediği söylemek zor olmakla beraber daha çok vehdetü's-şuhûdu benimsediği söylenebilir. Onun ifadesinden anlaşıldığı gibi vehdetü's-şuhûd, basiret gözü ile vahdette kesreti kesrette de vahdeti görmektedir.⁹⁴

Hâlid el-Bağdâdî'nin vücut kavramını "fena"nın terettüp ettiği "bekanın yokluğu" olarak nitelemesi de tasavvufî bir hal olarak anlaşılmalıdır. Ona göre

87 Bk. İbn Haldûn, *Mukaddime ibn Haldûn*, *Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye*, Beyrut 2003, s. 384-387.

88 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 83. Vahdetü'l-vücûd anlayışının tam olarak modern panteizme tekabül edip etmediği tartışma konusudur. Bu nedenle Mevlânâ Hâlid'in karşı çıktığı ve açıkça reddettiği vahdetü'l-vücûdun "panteizme" özdeş olarak yorumlanabilecek vahdetü'l-vücûd olduğunu açıkladık. Vahdetü'l-vücûdun diğer açıklamalarına ise çalışmanın sınırlılığı nedeniyle değinmedik.

89 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 129, 211, 230, 232, 255, 320, 357; Farsça, 130, 132.

90 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 273, 293.

91 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 125, 126.

92 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 136.

93 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 213.

94 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 355.

beke, cezbe açısında meydana gelmektedir. Sülûk tamamlanmadığı zaman beşeriyetin varlığına dönüş kesin değildir. Velâyetin elde edilmesi, rabîta, fena ve bekayı hakikiye bağlıdır. Beşeriyetin dönüşünden emin olması ve onun devam etmesi Yüce Allah dışındaki şeyleri unutmasına bağlıdır. Özet olarak âdemin vücudu, geri gelmekle beraber fenanın vücudu geri gelmez.⁹⁵ Anlaşıldığı gibi burada da vücut kavramına oldukça farklı mistik bir şekilde yaklaşmıştır.

Yeri gelmişken Hâlid el-Bağdâdî'nin âlemle ilgili verdiği bazı bilgilere değinmekte yarar vardır. Hâlid el-Bağdâdî âlemi, *emr âlemi* ile *halk âlemi* şeklinde iki kısma ayırmaktadır. Emr âlemi, Yüce Allah'ın madde olmaksızın "kûn" emri ile yaratıklarıdır. Emr âleminden olan *ruh*, sağ göğüsün altında latif bir varlıktır. *Sır*, kalp üzerindeki göğüsün solundadır. *Hafî*, ruh üzerinde göğüsün sağındadır. *Ahfa* ise göğüsün tam ortasındadır. Kalple birlikte bu beş duyu emr âlemindedir. Halk âlemi ise Allah'ın maddeden yarattığı nefsi natika ile dört anasıdır. ⁹⁶ Yüce Allah, halk âleminin letaiflerini bunlara yüklemiştir. Belirtmek gerekir ki, bu açıklama kelâmî değil irfânî ve tasavvufî bir açıklamadır.

Açıkça ifade etmek gerekir ki Hâlid el-Bağdâdî'nin mutasavvıf kimliği, Sünni tasavvufta genel olarak kabul edilen bazı hususlarda ortaya çıkmaktadır. Bunlardan bir tanesi tevessül konusudur. Bilindiği gibi tevessülün meşruiyeti ve kısımları kelimada tartışma konusu olmuştur. Özellikle İbn Teymiye'nin Yüce Allah'ın zat ve sıfatları ile ameli salih dışında yapılan tevessülün haram olduğunu güçlü bir şekilde savunduktan sonra tevessül, bütün tasavvuf meşreplerinde önemli bir tartışma konusu olmuştur. Hâlid el-Bağdâdî, diğer birçok mutasavvıf gibi tevessülün birçok çeşidini kullanmaktadır. Onun Mektûbât'a Yüce Allah'ın zat ve sıfatları, salih kişiler, ameli salih, vb. şeylerle tevessül ettiği görülmektedir. ⁹⁷ Birçok yerde Hz. Peygamberin şefaatinin talep etmekte, Hz. Peygamber ve velilerden yardım istemek veya onların ruhlarına sınıksız bağlanmaktan bahsetmektedir.⁹⁸Bazı mektuplarda karşılaşılan her sıkıntıda mutasavvıf şahsiyetlerden yardım istemeyi önermektedir.⁹⁹ İkincisi; himmet, tasarruf ve imdat konularıdır. Hâlid el-Bağdâdî, ruhsal tasarruf ve imdatta sık sık değinmekte¹⁰⁰ ve insanların Allah'ın izninden sonra himmet yolu ile tasarruf etmesinden bahsetmektedir. ¹⁰¹ Ancak ona göre mânevî imdat, amelden bağımsız değildir. Mânevî imdat, rabîta, sünnette tabi olmak ve bidatleri terk etmeye bağlıdır.¹⁰²Bunlarla birlikte tasavvuf geleneğinde kabul edilen şeyhin,

95 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 157.

96 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 88,91.

97 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 93-95,108.

98 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 108, 242, 251, 255, 269; Farsça, s. 157, 170.

99 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 189.

100 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 301, 313.

101 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 143, 150

102 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 335.

mürîd üzerindeki etkisini ve mürîdin kendini bir bütün olarak şeyhin emrine teslim etmesini de kabul etmektedir.¹⁰³ Bu meyanda fenâ fi'ş-şeyh kavramını kullanmaktadır. Ancak şeyhin rolü, mürîdi Allah'a ulaştırarak bir aracı konumundadır.¹⁰⁴ Çünkü mürît, dünyaya çok fazla bağlı olduğundan bir aracı olmaksızın ulvî âlemden feyiz ve bereket alması olanaklı değildir.¹⁰⁵ Başka bir ifade ile ona göre fenâ fi'ş-şeyh, fenâ fi'l-llaha giden bir yoldur.¹⁰⁶

2. NÜBÜVVET-VELÂYET

Nazarî tasavvuf tarihi boyunca velâyet-nübüvvet ilişkisi önemli bir yer işgal etmiştir. Nazarî tasavvufun bir bütün olarak velâyet-nübüvvet kavramları ekseninde oluştuğu söylemek abartı olmaz.¹⁰⁷ Mektûbât'a bakıldığında Hâlid el-Bağdâdî'nin nazarî tasavvuftan daha çok amelî tasavvufla ilgilendiği, mutasavvıf kimliği ile birlikte kelamcı kimliğiyle de ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak buradan onun nazarî tasavvufla hiç ilgilenmediği veya ona işaret etmediği sonucu da çıkmamaktadır.

İlk önce Hâlid el-Bağdâdî'nin nübüvvette ilişkin verdiği bilgilere değinmek gerekir. Hâlid el-Bağdâdî, nübüvvet konusunda temelde Sünnî kelamcı ve mutasavvıflardan ayrılmamaktadır. Burada en önemli husus birçok yerde Hz. Peygamber ile ilgili verdiği bilgilerdir. Bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz; Hz. Peygamberin son peygamber, mahlûkatların en üstünü,¹⁰⁸ bütün varlığın nedeni, Allah'ın yeryüzündeki halifesi, mahmûd makamın sahibi, cömertlik ve keremin kaynağı, her şaşkının yardımcısı gibi vasıflardır.¹⁰⁹ Peygamberlerin gönderme amacının ta'lim ve haber olduğuna işaret etmektedir.¹¹⁰ Ona göre peygamberler, herkesten daha değerli, Hz. Peygamber ise onların arasından seçilmiştir.¹¹¹

Hâlid el-Bağdâdî, diğer teorisyen mutasavvıflar gibi velâyet-nübüvvet ikilemini kabul etmektedir. Ona göre velâyeti kübra üç kısım ve bir yarımır. Yarım "kavs" olarak isimlendirilir. Birinci dairede akrabiyyet mürakebesi vardır. İkinci, üçüncü ve kavs'ta ise muhabbet mürakabesi vardır. Dört dairenin tümü velâyeti kübrayı ifade etmektedir. Peygamberlerin de velâyeti olan söz konusu velâyette, sahih idrak sahibine daha önce olmayan haller inkişaf eder. Velâyeti kübra dışında velâyeti 'ülyâ vardır. Velâyeti 'ülyâ, dört anasırdan olan su, hava

103 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 137, 473.

104 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 136.

105 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 155.

106 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 156.

107 Geniş bilgi için Bk. Abdülnasır Süt, "Mevlânâ'da Nübüvvet ve Velâyet", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 20, Sayı 66, (Bahar 2016) s. 4-7.

108 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 95,96.

109 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 127, 142.

110 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 101.

111 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 324,

ve ateşte batın ismini mürakebe etmekten elde edilir. Ondan sonra toprakta ise önce kemâlât-ı nübüvvet, ardında kemâlât-ı risâlet, daha sonra kemâlât-ı ulü'l-azm ve son olarak da el-heyetü'l-vihdânîyi mürakebe etmektir. Hâlid el-Bağdâdî, daha sonra, el-hülletü'l-ibrahimiyye, el-el-mehebbetü'l-zâtiyye dairesi, el-mehbûbiyye zatiyye ile karışmış el-mehebbetü zatiyye dairesi, aynı zamanda Hakikat-ı Muhammediye'nin de kaynağı olan saf mehbûbiyye dairesi ve son olarak saf zâtî sevgi makamlarını sıralamaktadır.¹¹² Ondan sonra birkaç makamdan daha bahsetmektedir. Burada görüldüğü gibi Hâlid el-Bağdâdî, varlık hiyerarşisine irfânî olarak yaklaşmaktadır. Hiyerarşisinin merkezine hakikat-ı Muhammediye'yi koymaktadır. Onun üzerinde zâtî sırf sevgi makamı vardır.

Hâlid el-Bağdâdî, velî şahsiyetlere şeriatın batınına davet etme misyonunu yüklemektedir. Ona göre âlimler, şeriatın zahirine çağırırken veliler ise onun hem zahir hem batınına çağırırlar.¹¹³ Ancak daha önce ifade ettiğimiz gibi Hâlid el-Bağdâdî, şeriatsız bir batını da dalalet olarak nitelendirmektedir.¹¹⁴ Dolayısıyla burada kastetilen batın, şeriattan istinbat edilen ve şeriatta uygun olan batındır.

Hâlid el-Bağdâdî, velâyet için kerameti şart görmemektedir. Çünkü velâyet Yüce Allah'a yakınlaşmadan ibarettir. Bazı insanlar, Allah uzak oldukları halde istidraç¹¹⁵ amacıyla harikü'l-ade türünden olaylara mazhar olabiliyorlar. Keramet türü olaylarla velilerin diğer insanlardan ayrılmasına gerek yoktur. Çünkü velinin diğerlerinden ayrılmasının somut bir faydası bulunmamaktadır.¹¹⁶

Bununla birlikte Hâlid el-Bağdâdî, veliler hakkında ileri gitmenin tehlikelerine işaret etmekte, onların inkârı ile haklarında aşırı gitmenin eşdeğer olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁷ Ancak belirtmek gerekir ki, Hâlid el-Bağdâdî, aynı zamanda kelam açısından aşırı denebilecek nitelikleri velilere atfetmektedir. Söz gelimi ona göre veliler, ölümden sonra da tasarruf edebilirler. Birden fazla ve farklı şekillere girebilirler. Her hangi bir aracı olmaksızın doğrudan Yüce Allah'tan ledûnî ilim alabilirler.¹¹⁸ Bazı kâmil insanlar, sayısız şekillere girebilirler. Bazen onların bir şekli bütün evreni doldurabilir. Bu nedenle bazen keşif yolu ile bütün evrenin Hz. Peygamber ile dolduğu görülmektedir.¹¹⁹ Yine Hâlid el-Bağdâdî'ye göre hakiki ilim, vicdan ile müşahede eden imamlardan alınır. Bu da iki şekilde mümkündür. Birincisi; riyaziyat yolu; İkincisi ise beden ve

112 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 91,92.

113 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 362, 363.

114 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 422.

115 İstidraç; Yüce Allah'ın bazı kimselerin sapkınlığını arttırmak için onlara olağanüstü türündeki şeyleri vermesidir.

116 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 362.

117 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 193.

118 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 308.

119 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 261.

ruhla marifet ehline bağlanmak ile olabilir. Çünkü marifet ehli, bazen Allah'ın izin verdikten sonra himmet yolu ile sevenlerine şühud dünyasından bilgileri sunmaktadırlar.¹²⁰ Mürit, dünyaya çok fazla bağlı olduğundan bir aracı olmaksızın ulvî âlemden feyiz ve bereket alamaz.¹²¹

Burada aşırı denebilecek yargılarla birlikte birçok yerde Hâlid el-Bağdâdî'nin kelamcı kimliği ön plana çıkmakta ve yukarıda dile getirdiği hususları sınırlandırmaktadır. Söz gelimi ona göre ne olursa olsun kitap ve sünnette bağlı olmak, istikamet üzere olmak ve bid'atlardan uzak durmak esastr.¹²² Ona göre mânevî imdat ve rabıta, sünnette tabi olmak ve bidatleri terk etmeye bağlıdır.¹²³ Aynı zamanda veli, kendinden geçtiği veya sekr hallerinde olduğu için mâzur görülse de başkasının onu taklit edilmesi caiz değildir. Teklif, şeriatin belirlediği şahıslar dışında hiç kimseden düşmez. İctihatta olduğu gibi keşifte hata söz konusu olabilir. Çünkü veliler hakkında hatayı caiz görmeyenler, veli ile nebi arasına fark koyamaz.¹²⁴

Burada dikkat etmemiz gereken önemli bir husus bulunmaktadır; bir mutasavvıf âlimin kitap ve sünnette bağlılığı bu denli vurgulaması ve her fırsatta bid'atlerden uzak durmayı tavsiye etmesi oldukça önemlidir. Ancak bunun kelâmî ve hatta fikhî anlamda tam olarak anlam kazanması, mutasavvıfın sünnet ve bid'at tanımının netleşmesine bağlıdır. Kuşkusuz bu konuda farklı tanımlar ve farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bir tarafın bid'at olarak kabul ettiği bir hususu, başka bir taraf meşru hatta vacip görebiliyor. Burada da aynı durumun söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü Hâlid el-Bağdâdî, kitap, sünnette bağlı olmak ve bid'atlerden uzaklaşmayı sıkça tavsiye ettiği halde birçok âlimin bid'at saydığı himmet, tasarruf ve imdat gibi şeyleri de dile getirmektedir. Kanaatimizce Hâlid el-Bağdâdî'nin kitap, sünnet ve bid'at anlayışı son dönem genel olarak İslam fıkına hâkim olan fıkîh-tasavvuf ilişkisi ekseninde oluşmaktadır. Bunun en iyi örneği büyük Şafii fakih İbn Hacer el-Heytemî (ö. 1567) fetvalarında somutlaşmaktadır. Çünkü İbn Hacer de bir fakih olduğu halde yukarıda dile getirdiğimiz himmet, tasarruf ve imdat konularını bid'at olarak görmemektedir.¹²⁵ Ne olursa olsun bu konular, gerek dayandığı kaynaklar gerekse yol açtığı veya açabileceği aşırılık nedeniyle kelam açısından sıkıntılı görünmektedir.

120 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 269.

121 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 155.

122 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 133,134, 138, 142, 143, 153, 157, 163,218, 213, 211, 220, 227,228, 230, 236, 295, 296, 316, 317, 341; Farsça bölümü, s. 101,102, 106, 129, 206.

123 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 335.

124 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s.192.

125 Bk. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-hadîse*, Dârü'l-'marife, Beyrut b.t.y., s. 108, 299.

3. AHİRET

Ahiret, başta İslam olmak üzere İbrahimî teistik dinlerde önemli bir inanç ilkesidir. Bu nedenle ahiretin varlığı, beden veya ruhla olması, cennet ve cehennem ilişkin sorunlar kelam ve İslam felsefesinin en önemli konuları arasında yer almaktadır. Hâlid el-Bağdâdî, cismin iadesi ve benzeri konular gibi ahiretle ilgili teorik konulara değinmemektedir. Bununla birlikte bazı bilgileri paylaşmaktadır. Bir kısmına ele almak yerinde olacaktır.

Hâlid el-Bağdâdî, diğer Sünni kelimciler gibi ahiretin küçük alametleri ve büyük alametlerini kabul etmektedir. Ona göre bütün küçük alametlerin çıkmış, büyük alametlerin ise kısa süre zarfında çıkması mümkündür. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in gönderilmesi de kıyametin büyük alametlerindedir.¹²⁶

Hâlid el-Bağdâdî, ölümden sonra peygamberlerin ruhlarının yeri ile ilgili Süleymaniye âlimleri arasında meydana gelen tartışmaya cevap verirken, onların ruhları için bir yerin tayin edilmesinin doğru olmadığını düşünmektedir.¹²⁷ Çünkü yeryüzü ve gökyüzünün hiçbir parçası genel olarak bütün peygamberler, özel olarak da Hz. Peygamber'in ruhlarından halî değildir. Ayrıca onların cesetleri kabirlerinde ve hayattadırlar. Bu hayat, dünyadaki hayatları gibi veya ruhun cesede eşlik ettiği gibi değildir. Hayatları, şehitlerin hayatları üzerindedir. Namaz kılar, hacca gider, Kur'an okur ve tesbih ederler. Ona göre ahiretin dârü't-teklîf (teklif yeri) olmaması bu gerçeği değiştirmez. Hâlid el-Bağdâdî, birkaç ihtimali daha kabul etmektedir. Söz gelimi ona göre ruh olmadan cismin hayatta olması, cismin ruhla birlikte kabirde olması, cismin ruh olmaksızın hayatta olması ve ruhlarının âlayı illiyîn, refikü'l-ala, Firdevs veya başka yerlerde olmaları imkânını da kabul eder.¹²⁸ Bütün bunlarla birlikte Hâlid el-Bağdâdî, Peygamberlerin bedeninin kabrinde olmamasını reddeder.¹²⁹

Buradaki açıklamalardan anlaşıldığı gibi Hâlid el-Bağdâdî, peygamber ruhları ile ilgili konuları tasavvufî bir perspektiften bakmıştır. Kelâmî olarak bu konular aklın sahası dışında kaldığı gibi onlara ilişkin kesin ve açık naslar bulunmamaktadır. Bu nedenle kelimciler ahiretin varlığı, iadenin ruhla mı cisimle mi olacağı konuları tartıştıkları halde Peygamberlerin ruhları ile ilgili Hâlid el-Bağdâdî'nin dile getirdiği gibi bir tartışma yapmamışlardır.

4. İMAMET VE SİYASET

İtikadî bir konu olmamakla beraber Şii fırkaların imamet konusunu bir inanç meselesi haline getirmeleri, onun Ehl-i Sünnet kelamının ana konuları arasına girmesine yol açmıştır. Şia'ya göre, imâmet konusu dinin temel esaslarından-
dır. İctihada veya ümmetin kararına bırakılacak fer bir konu değildir. Hz. Pey-

126 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 197.

127 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 259.

128 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 259, 260.

129 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 262.

gamber, daha hayatta iken Hz. Ali'yi halife olarak tayin etmiştir. Ondan sonra hilafetin Ehl-i Beyt'te olması şarttır. Bu nedenle genel olarak Hz. Ali'den önceki halifelerin hilafetini gayri meşru görülmektedir. Buna karşılık Ehl-i sünnetin hilafet anlayışında esas olan ümmetin kararıdır. Bu konuda bir nas söz konusu değildir. Bu konu bütün İslam tarihi boyunca hem teorik hem pratik olarak İslam dünyasını ilgilendirmiştir. Denebilir ki, bu tartışmaların dışında kalan veya onun ilgilenmeyen bir fırka bulunmamaktadır.

İmamet konusunda Hâlid el-Bağdâdî'nin yaklaşımını önemli kılan bir husus daha bulunmaktadır. Bilindiği gibi Hâlid el-Bağdâdî, Irak Süleymaniye Kentinin Karadağ kasabasında doğmuş, Feqiyı Teyran(ö. 1660), İdrisi Bitlisi (ö. 1520), Melâyı Ciziri (ö. 1640) ve Ahmedi Hânî(ö. 1707) gibi birçok açıdan Kürtleri etkileyen büyük bir Kürt âlim ve mutasavvıftır. Onun en bilinen lakaplarından biri "mevlânâ hâlid eş Şehrezûri el-Kürdî"dir. Halifelerinin neredeyse yarısının Kürt âlimlerinden olması¹³⁰ onun Kürtler üzerinde bıraktığı etkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle yukarıda isimlerini saydığımız şahsiyetler, modern öncesi diğer birçok âlim gibi bütün İslam ümmetine hitap etmiş olsalar da içinde yaşadığı coğrafyadan bigâne kalmamışlardır. Özellikle Ahmedî Hânî'nin¹³¹ çalışmalarında bu durum açıkça gözlemlenmektedir. Bu açıdan Hâlid el-Bağdâdî'nin imâmet ve siyaset anlayışını ortaya koymak, hem onun teorik olarak benimsediği düşüncüyü hem de Osmanlı'nın başta Kürt bölgesi olmak üzere Irak'la ilişkilerini ortaya çıkarmada son derece önemlidir.

Hâlid el-Bağdâdî, Mektûbât'larında teorik imâmet ve hilafet konularına değinmemektedir. Onun aynı zamanda bir Eş'arî kelimcisi olması hasebiyle diğer Sünni kelimcilerden farklı düşündüğü söylenemez.¹³² Her fırsatta sünnette ve Ehl-i sünnet vurgusu bunu desteklemektedir. Ancak mektuplarında teorik siyaset anlayışlarından daha çok aktüel siyaset ile ilgilendiği ve bazı önemli konulara temas ettiği görülmektedir. Bu da son derece doğaldır. Çünkü Hâlid el-Bağdâdî, her ne kadar bir siyasetçi veya devlet adamı olmasa da onun kendi zamanında kurduğu manevi dünya birçok maddî devletin gücünü aşmaktaydı. İslam dünyasının her tarafına gönderdiği veya tayin ettiği halifeler, sadece takva ve züht ile ilgilenmemişlerdir. Bununla birlikte otoritenin zayıf kaldığı veya merkezi idareden uzak kalan yerlerde toplumsal düzeni sağlayarak siyasi bir misyon da üstlenmişlerdir. Taşkesenli Şeyh Ahmet önderliğindeki 1914'te İttihat ve Terakki idaresine karşı isyan, 1925'te Şeyh Sait ayaklanması, Şeyh Esad

130 Altan Tan, *Hız. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu*, Çıra Yayınları, İstanbul 2016, s. 171; İlhan Baran, "II. Kürtlerin İslâm'a Girişi", *Kürtler (Din ve Toplum)*, ed. Adnan Demircan, Nida Yayınları, İstanbul 2015, s. 220, 221.

131 Ahmedî Hânî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için Bk. Hüsnü Turgut, "Ahmed-i Hânî ve Kelâm İlmindeki Yeri", *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Şanlıurfa 2014, b.y.t. s. 1-9.

132 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 108, 109.

Erbîlî hadisesi, Irak'taki Barzani ailesinin etkinliği ve Çeçenistan'daki Şeyh Şamil kıyamı gibi birinci dünya savaşı öncesi ve sonrasında birçok siyasi ve sosyal olayların Hâlidî şeyhler tarafından öncülük edilmesi¹³³ bunu doğrulamaktadır. Aynı zamanda Türkiye'de tek parti döneminden sonra birçok siyasetçinin hocası olan Mehmet Zahit Kotku (ö. 1980) da bir Hâlidî halifesidir. Burada ele alınması gereken en önemli husus, bu kadar büyük bir hareket liderinin Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkisidir. Çünkü bu durumun açıklığı kavuşması, Hâlid el-Bağdâdî, Hâlidîlik ve siyaset anlayışı konusundaki bazı belirsizlikleri giderecek mahiyettedir.

Hâlid el-Bağdâdî'nin siyaset ve devletle ilgili verdiği bilgilerden birkaç ilke ön plana çıkmaktadır.

Birincisi; devletin devamı ve istikrardır. Hâlid el-Bağdâdî, züht ve takvanın bir gereği olarak genel olarak devlet adamları, makam ve mevki sahibi insanlardan uzak durmayı tavsiye etmektedir. Hatta bazen onları Hâlidîliğe alınmasına bile pek sıcak bakmamaktadır.¹³⁴ Bununla birlikte İslam dünyasının çok farklı bölgelerine, farklı zamanlarda ve farklı şahıslara gönderdiği mektuplarında yaşadığı dönemde İslam hilafetini temsil eden Osmanlı'daki istikrarı oldukça önemsemektedir. Osmanlı'ya bağlılığını birçok yerde belirtmekte¹³⁵ ve Osmanlı ordusunu İslam ordusu olarak nitelendirmektedir.¹³⁶ Birçok yerde Osmanlı'ya, sultana ve valilerine dua etmekte, Osmanlı'yı İslam ümmetinin hamisi ve kalesi olarak görmektedir. Halifelerinden Osmanlı'ya ve sultana özel olarak dua etmelerini istemektedir.¹³⁷ Akka eyaletinin valisi Abdullah Paşa örneğinde olduğu gibi valilerin devlete olan dürüstlüğü ve tevazusunu bir övgü olarak telakki etmektedir.¹³⁸ Dolayısıyla onun açıktan veya gizliden Osmanlı'ya karşı olumsuz bir sözü veya hareketi görülmemektedir. Daha hayatta iken bazılarının onunla sultanın arasını açmaya çalıştıklarını ve sultanın onlara aldırmadığını ifade etmektedir.

Hâlid el-Bağdâdî, bir halifesine verdiği icazette aşağıda yer vereceğimiz duayı yapmasını istemektedir. Bu dua son derece önemlidir. Çünkü Hâlid el-Bağdâdî'nin orada kullandığı cümlelerin özenle seçildiğini ve her birisinin parantez içinde gösterdiğimiz gibi bir siyasi ilkeye işaret ettiği anlaşılmaktadır. Dua şu şekildedir;

133 Bk. Süleyman Uludağ, "Hâlidîye (Anadolu'da Hâlidîlik)", *DİA*, XV, 298, 299; Hamid Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, XV, 284-285; Mustafa Budak, "Şeyh Şamil", *DİA*, XXXIX, 67; Altan Tan, *a.g.e.*, 171.

134 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 213, 214.

135 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 171, 172.

136 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 147.

137 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 169, 171, 186, 190, 234, 245, 247, 251, 253, 297, 299, 310, 319, 332, 343.

138 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 245.

"Allah'ım büyük sultanımızı koru (devletin kıyamı), onu gayp askerleri ile teyit et, İslam'ı korumasında ona yardım et (devletin misyonu), sürekli onun neslinden ehil birisini ona halef kıl (devletin bekası), karada ve denizde onun askerlerine yardım et (güçlü bir ordu), vezir, elçi ve yardımcılarını ıslah et (devletin iç ve dış ıslahı), onların kulların huzuru (toplumun güven ve refahı) ve ülkenin inşasına (alt ve üst yapılar) vesile kıl, sultan ve diğerlerine sünneti seniye'yi ilham et, onlarla parlak nebevî şeriatin menarını yükselt" (Hukukun üstünlüğü ve şeriatın uygulanması)...¹³⁹

Bu kapsayıcı duadan şu ilkerin ön plana çıktığı görülmektedir; siyasette ıstikrar, İslam topraklarının savunulması, karada ve denizde mücehhez bir orduya sahip olmak, saray, iç ve dış politikanın ıslahı, ülkenin inşası, halkın huzuru, bid'at ile mücadele edilmesi, şeriat ve sünnetin ikame edilmesidir. Tasavvufun İslam coğrafyasında bu denli karşılık bulmasının en önemli nedeni aslında burada yatmaktadır. Onların Sünni hilafetin aleyhinde olmamaları devlet nezrinde, saray, sultan, makam ve mevkilerden uzak durmaları da toplum nezrinde itibar kazanmalarına yol açmıştır. Hâlid el-Bağdâdî'nin birçok yerde paşa ve devlet adamlarından uzak durmayı tavsiye etmesi,¹⁴⁰ onun politik duruşu ile ilgili değil züht ve takva hayatı ile ilgilidir.¹⁴¹ Çünkü birçok tasavvuf erbâb-ı politik olarak Sünni hilafetin yanında durdukları halde saray, sultan ve paşalardan uzak durmayı tavsiye etmişlerdir.

İkincisi; Hâlid el-Bağdâdî, imâmeti sadece İslam ümmetinin korunması için değil aynı zamanda onun yükselmesi ve salâhı için de zorunlu görmektedir. Ona göre İslam şeriatinin yükselmesi büyük sultanların ihtimamına bağlıdır.¹⁴² Aynı zamanda siyasetin amacını ortaya koyan iki temel kavramdan bahsetmektedir. Bunlar ülkenin inşasını ifade eden عمران البلاد ile halkın huzurunu ifade eden راحة العباد kavramlarıdır. Aslında Hâlid el-Bağdâdî'nin farklı yerlerde dile getirdiği siyaset anlayışının bu iki kavram ekseninde şekillendiği söylenebilir.

Üçüncüsü; Hâlid el-Bağdâdî'ye göre siyasetçilere mutlak itaat söz konusu değildir. Şeriate muhalefet etmedikleri sürece onlara itaat vaciptir.¹⁴³ Bu nedenle Hâlid el-Bağdâdî, devlete ve devlet adamlarına gerekli tavsiyeleri yapmaktan geri durmamaktadır. Daha açık bir ifade ile Hâlid el-Bağdâdî, makam ve mevki sahiplerine yanaşmamış ve onlardan yararlanmaya çalışmamıştır. Çünkü devlet adamlarına gönderdiği bütün mektuplarda bir ta'zim bulunmakla beraber, onların hatalarını yüzlerine vurmamayı ve doğruları tavsiye etmekten imtina etmemiştir.¹⁴⁴ Daha önce işaret ettiğimiz gibi Batı'nın askerî ve fikrî yayılmacılı-

139 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 344.

140 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 213, 214.

141 Bk. Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 213, 214; Farsça, 130.

142 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Farsça, s. 365.

143 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 171.

144 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 172, 173, 177, 179.

ğına karşı en fazla direnen hareketlerin başında Hâlidilik gelmektedir. Mevlânâ Hâlid'in devlet adamlarına itaati kesin bir şekilde şeriatta bağlı kalmaları ile sınırlandırmasının bunda etkili olduğu düşünülebilir. Elbette birinci dünya savaşı öncesinde ve sonrasında birçok İslâmî hareket fikrî, kültürel ve hatta askerî olarak Batılılaşmaya karşı direnmiştir. Ancak birçok yerde söz konusu mücadelelerin Hâlidî geleneğine mensup âlim ve mutasavvıflar tarafından yürütülmesi dikkat çekicidir.

Güncel politika ile ilgili yer yer zamanındaki siyasi fırkalara değinmektedir. Vehhâbilerin savaşta yenilmesini, onların zelil olmaları, helake yaklaşmaları ve ateşin kenarında durdukları olarak değerlendirmektedir.¹⁴⁵ Vehhabilerle ilgili haberleri merkezinden öğrenmek istemektedir.¹⁴⁶ Aka Eyaleti Abdullah Paşa'ya gönderdiği mektupta, Dürzî ayaklanmasına karşı başarılı olmasını temenni etmektedir.¹⁴⁷ Bir mektubunda İslam ordusunun bidatçi ve kâfir orduya karşı galip gelmesini dua etmektedir.¹⁴⁸ Büyük ihtimalle onun kastı, Osmanlı ordusunun Vehhâbilere karşı yaptığı operasyonlardır.

SONUÇ

Hâlid el-Bağdâdî'nin hem kelamcı hem de mutasavvıf kimliği vardır. Bazı konulara kelâmî bazı konulara da tasavvüfî perspektiften yaklaşmaktadır. Sahih keşif ve açık vicdana sık sık referansta bulunmaktadır. Genel olarak keşfi sahih, vicdanı açık vasfı ile nitelendirmektedir. Aynı zamanda velayet-i kübra konumunda kişiye inkişaf eden bilgileri sahih idrak ile sınırlandırmaktadır. Mektûbat'ta sahih keşif, açık vicdan ve sahih idrakin şartları açıkça geçmemektedir. Hâlid el-Bağdâdî'nin Mektûbât'ının farklı yerlerinde verdiği bilgilerden yola çıkarak sahih keşif için iki şartı öngördüğü söylenebilir. Birincisi; keşfin şariate aykırı olmaması; ikincisi ise keşif sahibinin hal ve hareketlerinde istikamet üzerinde olmasıdır.

Hâlid el-Bağdâdî, sahih keşfi epistemolojik bir kaynak olarak kabul etmekle beraber, akaidin temel konularında akli yetersiz gördüğü gibi keşfi de uygun görmemektedir. Ona göre akaidin temel konuları olan Allah'ın zat ve sıfatları, nübüvvet, mebde ve mead konuları sadece şeriata göre öğrenilmelidir. Hiçbir şekilde şeriattan bağımsız keşif ve bâtni idraki tasvip etmemektedir. Batından bağımsız şeriati günah olarak gördüğü gibi şeriattan bağımsız batını da dalalet olarak görmektedir. Bazen de keşif ve kerameti bir istidad ve şeriatin uygulanmasını kolaylaştıran bir aracı olarak değerlendirmektedir. Ona göre keşif, içtihat konumundadır. İçtihat hata olabileceği gibi keşifte de hata olabilir.

145 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 147.

146 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 159.

147 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 189.

148 Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât*, Arapça, s. 327.

Bu durumda müçtehit ve kâşif mâzur görülse de taklid edilmesi caiz değildir. Özellikle şatahatlara aldanmamasına tavsiye etmektedir.

Hâlid el-Bağdâdî, keşfi şeriattan bağımsız epistemolojik bir kaynak olarak kabul etmese de ona geniş bir alan tanımaktadır. Birçok yerde keşfi naslarla birlikte zikretmektedir. İtikadın ana konuları değil kelimeler ve İslam felsefesinde tartışılan konularda keşfi referans göstermektedir. Fırka-i nâciye'nin kim olduğu, insan fiillerine ilişkin Yüce Allah'ın halk sıfatı, bazı hadislerin tashihi buna örnek verilebilir. Bazen bu meyanda ehli keşfin ittifakından söz etmektedir.

Hâlid el-Bağdâdî, Yüce Allah'ın zat ve sıfatları konusunda Eşârî kelâm sisteminden ayrılmamaktadır. Allah zat, sıfat ve fiillerinde benzersizdir. Teşbih ve tecsimin her türlüşünden uzaktır. Onun zatı üzerine zait sübûtî sıfatları vardır. O, ahirette gözle dünyada ise hem göz hem kalple görülür. Rüy'et konusuna hem kelamcı hem mutasavvıf olarak yaklaşmıştır. Hâlid el-Bağdâdî, panteizme özdeş teorik vahdetü'l-vücûdu reddetmektedir. Ona göre Yüce Allah'ın zat ve sıfatları ile âleme ve hadis varlıklarla ittihat/birleşmesi veya onun içine girmesi/hulûl mümkün değildir. O, felsefede olduğu gibi mücebû bi'z-zat/zorunlu olarak değil failün bi'l-ihtiyâr olarak âlemi yoktan var etmiştir. Âlemi yoktan var etmekle her hangi yeni bir isim veya sıfat edinmemiştir. Onun hiçbir şekilde değişime mahal olması düşünülemez. Hâlid el-Bağdâdî'nin vücûdun nefyi anlamındaki ifadeleri nazârî değil amelî bir ilkeye matuftur. Müridin kendini kimseden daha büyük görmemesi ve varlığını yok saymasını ifade etmektedir. Hakiki bekayı da ancak bu şekilde elde edebilir. Yer yer vahdetü'ş-şühûdu kullanmaktadır. Onu kesrette vahdetti, vahdette kesreti görmek olarak telakki etmektedir.

Yüce Allah'ın zat ve sıfatları ile teorik vahdetü'l-vücûdun nefyi konusunda Hâlid el-Bağdâdî'nin kelamcı kimliği ön plana çıkmaktadır. Ancak tevessül, istiğase, tasarruf, imdat, mürid-şeyh ilişkisi ve ölümden sonra peygamberlerin ruhları gibi konularda ise daha çok mutasavvıf kimliği ön plana çıkmaktadır. Bu konularda kelamda aşırı denebilecek veya temellendirilmesi zor olan bilgileri aktarmaktadır. Bununla birlikte bu konularda çoğu zaman kelamcı kimliği araya girmekte ve onları sınırlandırmaya çalışmaktadır.

Hâlid el-Bağdâdî, Peygamberlerle ilgili verdiği bilgilerde genel olarak Ehl-i Sünnetin yaklaşımını benimsemektedir. Bütün nazârî tasavvufta olduğu gibi nübüvvet-velâyet ikilemini kabul etmektedir. Varlık hiyerarşisini genel olarak İrfânî tasavvufta olduğu gibi kabul etmektedir. Orada hakikat-i Muhammedî'ye ayrı bir önem atfetmektedir. Ancak ona göre veli, hiçbir şekilde peygamberin konumunda değildir. Velilere şeriâtın zahir ve batnına davet etme misyonunu yüklemektedir. Şeyhleri, mürid ile Allah arasında bir aracı olarak değerlendirmektedir. Bu meyanda fenâ fi'ş-şeyhi, fenâ fi'l-laha bir vesile olarak görmektedir. Velâyet, keramet ve keşfin tümü şeriâtın uygulanmasına vesiledir.

Mektûbât'a ahiretle ilgili Ehl-i Sünnet'tin akidesinden farklı bir durum görülmemektedir. Ahiretin büyük ve küçük alametlerine işaret etmektedir. Peygamberlerin hayatta olduklarını, hayatları sıradan insanların hayatları gibi olmadığını, ruhları ile ilgili birkaç ihtimali dile getirmektedir.

Hâlid el-Bağdâdî'nin imâmet konusunda genel olarak Ehl-i Sünetten ayrılmamaktadır. Onun döneminde İslam hilafetini temsil eden Osmanlı ile ilgili tutumu önemlidir. Hâlid el-Bağdâdî, her ne kadar aktif bir şekilde siyasetin içinde yer almamışsa da onun kurduğu Hâlidilik hareketinin siyasi ve sosyolojik açıdan çok etkili olmuştur. Şeyh Şamil, Şeyh Sait ve Türkiye'de tek parti döneminden sonra birçok siyasetçinin hocası olan Mehmet Zahit Kotku birer Hâlidî halifeleridir. Onun Osmanlı'ya bakışı ve onunla ilgili ortaya koyduğu düşünceler, yaşadığı dönemde başta Kürt bölgesi olmak üzere Osmanlı-Irak ilişkisinin anlaşılmasında önemlidir.

Hâlid el-Bağdâdî, Osmanlı'yı Müslümanların hamisi, kalesi ve Osmanlı ordusunu İslam ordusu olarak görmektedir. Her fırsatta Osmanlı'ya ve Osmanlı halifesine dua etmektedir. Birçok mektubunda İslam hilafetinin istikrarını önemsemekte, Osmanlı veya halifeye karşı olumsuz bir söz veya tutum da görülmemektedir. Bununla birlikte züht ve takvanın gereği olarak devlet adamlarından uzak durmayı tavsiye etmektedir. Devlet adamlarına gönderdiği mektuplarda genel olarak bir ta'zim dilini kullandığı halde onların eksik ve hataların yüzlerine vurmaktan da çekinmemiştir. Hâlid el-Bağdâdî'nin siyasetle ilgili yaptığı değerlendirmeden şu ilkeler ön plana çıkmaktadır; Devletin varlığı, istikrarı ve devamı, şeriatın uygulanması, devletin içi ve dış ıslahı, alt yapı ve üst yapının inşası, halkın huzuru ve güvenliğidir.

Kaynaklar

Algar, Hamid, "Hâlidîyye", *DİA*, XV.

Âmidî, Seyfeddîn, *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2003.

Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2014.

—————, *Gâyetü'l-meram fî ilmi'l-keîâm*, Lübnan 2004.

Baran, İlhan, "II. Kürtlerin İslâm'a Girişi", *Kürtler (Din ve Toplum)*, ed. Adnan Demircan, Nida Yayınları, İstanbul 2015.

Baysal, Erkan, "Câbirî'de Vahiy ve Nübüvvet", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, b.y.t. 2015.

Budak, Mustafa, "Şeyh Şamil", *DİA*, XXXIX.

el-Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid, *Mektûbât eş-Şeyh el-Müceddidî Mevlânâ Hâlid en-*

- nekşebendî el-Bağdâdî eş-Şehrezûrî*, ed. Muhammed Ali Karadağî, Hâşimi Yayinevi, İstanbul 2015.
- el-Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebu Hâmid, *el-Münkiz mine'd-dalâl*, tkh. Mahmûd Bîcû, Dîmaşk 1992.
- , *Tehâfütü'l-felâsife*, Dârü't-takvâ, Dîmaşk 2006.
- el-Heytemî, İbn Hacer, *el-Fetâva'l-hadîse*, Dârü'l-'marife, Beyrut b.t.y.
- en'Nedvî, Ebû'l-hasen, *Mâzâ hasire'l-'âlemü bi-inhitati'l-Müslimîn*, *Mektebetü'l-îmân*, Kahire, b.t.y.
- İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddime ibn Haldûn*, *Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye*, Beyrut 2003.
- İbn Teymiyye, *Der'u te'ârûzi'l-'akl ve'n-nakl*, nşr. Muhammed Reşâd Salim, b.s.y., 1978.
- Îcî, Abdurrahman Adudu'dîn, *Şerhü'l-mevâkıf*, *Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye*, Beyrut, 1998.
- Râzî, Fahreddîn, *Lübâbü'l-erba'in fi usûli'd-dîn*, *Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye*, Beyrut 2009.
- Süt, Abdülnasır, "Mevlânâ'da Nübüvvet ve Velâyet", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 20, Sayı 66, (Bahar 2016).
- Svante E. Cornell - M. K. Kaya, "The Naqshbandi-Khalidi Order and Political Islam in Turkey", Hudson İnstitute, www.hudson.org/research/11601-the-naqshbandi-khalidi-order-and-political-islam-in-turkey, (28.04.2017).
- Şehristânî, Abdülkerîm Ebû'l-feth, *Nihâyetiü'l-ikdâm fi 'ilmi'l-keâm*, *Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye*, Beyrut 2004.
- Tan, Altan, *Hz. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu*, Çıra Yayınları, İstanbul 2016.
- Turgut, Hüsnü, "Ahmed-i Hânî ve Kelâm ilmindeki Yeri", *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Şanlıurfa 2014, b.y.t.
- Uludağ, Süleyman, "Hâlidîye (Anadolu'da Hâlidîlik)", *DİA*, XV.
- , "Şathîyye", *DİA*, XXXVIII.